

# Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Zaman Ölçüleri/Birimleri

## Measures and Units of Time in Karakhanid Turkic Texts

Aslı ZENGİN<sup>1</sup> 

<sup>1</sup>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Z. 0000-0002-0892-9880

### ÖZ

Toplumların hafızası olan dil yadigârları, kültürel yapı değişimlerinin dile yansımalarını gösteren kaynaklardır. Farklı medeniyet daireleriyle temas eden milletler, tanıştıkları yeni varlık ve kavramların adlarını doğrudan kendi dillerine aldıkları gibi konuştukları dilin kurallarına uygun biçimde bunlara yeni karşılıklar da bulabilirler. Bununla birlikte kültürel temaslar neticesinde zaman zaman önceden beri bildikleri varlık ve kavramları karşılayan kelimelerde değişiklik yoluna da gidebilmektedirler. Karahanlı Türkçesi dönemi, yeni bir kültür ve medeniyet dairesine girişin yaşandığı, önemli dönüm noktalarından biridir. Dolayısıyla sözü edilen değişikliklerin dilde yoğun biçimde yaşandığı bir zaman aralığı olduğu söylenebilir. Belirli bir kavram alanını temsil eden kelimelerin incelenmesi, bu değişim ve dönüşümün yönü ve yapısı hakkında fikir verebilmektedir. Bu noktadan hareketle, bildirimizde Karahanlı Türkçesi dil yadigârlarından *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık* ve *Kur'an Tercümelerinde* geçen zaman ölçüleri ele alınmaktadır. Yıl, ay, gün, günün vakitleri, vb. kavramları karşılayan adlar belli bir tasnif çerçevesinde mukayese edilmeye çalışılacaktır. Elde edilen veriler ışığında Türklerin bu dönemde kullandıkları zaman ifadelerinin hangi dil ve kültür çevresine ait oldukları belirlenecektir. Kelimelerden ve ifadelerden hareketle dönemin zamanı algılayış biçimi üzerine de bazı dikkatler ortaya konulacaktır. Bu sayede aynı döneme ait eserler arasında zamanın adlandırılışıyla ilgili tercihler nedenleriyle belirlenmeye çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Atebetü'l-Hakâyık, Kur'an Tercümeleri, zaman ölçüleri/birimleri

### ABSTRACT

Language heirlooms are the memories of societies and sources that show the reflections changes in cultural structure have on language. Nations that come into contact with different civilizations not only take the names of the new entities and concepts they encounter directly into their own language, but also find new words for them according to the rules of the language they speak. However, as a result of cultural contact, they may also occasionally change the words that identify entities and concepts that have been known for a long time. The

**Başvuru/Submitted:** 27.05.2021 **Kabul/Accepted:** 23.08.2022

**Sorumlu yazar/Corresponding author:** Aslı ZENGİN (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: asluygun@istanbul.edu.tr

**Atıf/Citation:** Zengin, A. (2022). Karahanlı Türkçesi metinlerinde zaman ölçüleri/birimleri. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 1245-1266). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.083>

period of Karakhanid Turkic is an important turning point in which the entrance to a new circle of culture and civilization was experienced. Therefore, it can also be said to have been a period in which these lingual changes were intensely experienced. Examining words that represent a certain conceptual field can give an idea about the direction and structure of these changes and transformations. This article will discuss from this point of view the measures of time used in *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık*, and *Qur'an* translations, which are relics of Karakhanid Turkic. The study will attempt to compare the terms used to mean temporal concepts such as year, month, day, and time of day within the framework of a certain classification. In light of the obtained data, the study will identify to which language and/or cultural environment the tenses Turks used in this period belong. Based on the words and expressions, the article will also describe the perception of time in that era. In this way, the article will attempt to determine the reasons for the preferences regarding how units of time are named among the works belonging to that period.

**Keywords:** *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık*, *Qur'an* translations, time measures, units of time

## Giriş

Zaman, insanların tarih boyunca tanımlama gayreti içinde buldukları ancak varsayımlardan öteye gidemedikleri bir kavramdır. Zaman adlandırmaları, zamanı daha verimli bir şekilde kullanma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Bozkır kültürü içerisinde belli bir takvimi, saati, gün ve hafta bilgisi olmadan yaşamının zorluğu, insanı doğal olarak göğe, gökteki cisimlerin hareketlerini izleyerek belirli adlandırmalar yapmaya zorlamıştır.

Bildirimize konu olan “zaman” meselesi Karahanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan metinlerden hareketle bir kavram alanı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. *Kutadgu Bilig*, *Divânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakayık*, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)* ve *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi* üzerinden hazırlanan çalışmada anlamlarına göre zaman adları ele alınmıştır. Bu bağlamda *gün adlandırmaları*, *ay adlandırmaları*, *yıl adlandırmaları*, *gün içindeki zaman adlandırmaları*, *genel zaman adlandırmaları*, *geçmiş ve gelecek zaman adlandırmaları*, *kültürel ögelere*, *mevsimlere*, *tarım alanına özgü ve belli bir süreyi ifade etmek üzere kullanılan zaman adlandırmaları* ortaya çıkarılmıştır. Bu adlandırmaların döneme ait eserlerde geçip geçmediği bilgisine yer verilmiş ve açıklığa kavuşturulması gereken kısımlarda yer yer tarihî ve çağdaş lehçelere müracaat edilmiştir.

## 1. Anlamlarına Göre Zaman Adlandırmaları

### 1. 1. Gün Adlandırmaları

Kaşgarlı Mahmud *bars* kelimesini açıklarken on iki hayvanlı takvime göre yıl adlarını saydıktan sonra “Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur. Çünkü hafta mefhumu İslamiyetten sonra gelişmiştir.” demektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 53). Dolayısıyla Karahanlı Türkçesi metinlerinde gün adları, Farsça kökenli iki ad haricinde bir adlandırma olarak görülmemektedir. Bunlardan biri *ādīna* (F.), diğeri de *şenbe* (F.)'dir. Bugün kullandığımız gün adlarına Osmanlı Türkçesinin son dönem sözlüklerinde rastlayabiliyoruz.

**ādīna~ādīne** (F. *āzīne*) “cuma günü” (K. B. 3239, D.L.T. -, A.H.-, R.+, T.İ.E.M.-)

Bugün “cuma günü” karşılığında kullandığımız *cuma* kelimesi Arapça (*cum'a*) kökenlidir. Farsça kökenli *ādīna~ādīne* kelimesi *Kutadgu Bilig*'de ve *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (*Rylands Nüshası*) bir yerde geçmektedir.

cema'at bile kıl fariza. namaz

çıgaylar hacı kıl **adīna**. namaz (K. B. 3239)

*Farz namazlarını cemaat ile kıl, fakirler haccı olan cuma namazlarını edâ et.*

Kaçan ündeşeler namâzka **ādīne** kündin çatıglanınlar (Ata, 2004, 204).

**şenbe** (F.) “cumartesi, cumartesi tatili” (K. B. -, D.L.T. -, A.H. -, R.+, T.İ.E.M. +)

Farsça “gün” anlamındaki *şenbe* kelimesinin her iki Kur'an Tercümesi'nde de “cumartesi günü” karşılığında kullanıldığını görüyoruz.

Farsça kökenli olan bu kelime *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* dört (Ata, 2004, s. 638), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde* yedi yerde (Kök, 2004, s. 573) geçmektedir.

### 1.2. Ay Adlandırmaları

Kaşgarlı Mahmud, eserinin sonunda “Kitabın yazılışına Cemâzî'l-Evvel'in guresi (birinci günü) 64 yılında başlandı. Ardından bu kitabın içeriğini dört defa ayıklayıp, düzeltip tekrar yazdıktan sonra Cemâzî'l-Âhir'u Pazartesi günü 466 yılında bitirdim” der (Akkoyunlu, 2008, s. 56). Ayrıca eserin 174. sayfasında, Kâşgarlı, *bars* maddesinde Türklerin kullandığı yıl adlarını saydıktan sonra “Benim bu kitabı yazdığım yıl [der Mahmud el-Kâşgarî] 466 yılının Muharrem ayıydı, yılan yılı sürüyordu.” (Yurteser-Erdi, 2007, s. 173) demektedir. Kâşgarlı'nın Hicri takvimle birlikte Arabi ayları da kullandığını görüyoruz. Bu konuda şöyle der: “Benzer bir biçimde İslamiyet'ten sonra kentlerde Arapça ay adları kullanılmaya başlanmıştır. Müslüman olmayan [pagan] göçebeler ve çeşitli gruplar yılı dört mevsime bölerek ayları belirler: Her üç aylık dönemin bir adı vardır ve bunların takip edilmesiyle yılın geçişi bilinir. Nevruz'dan [nevrüz] sonra ilkbaharın başlangıcına *oglaq ay* “oğlak ayı”, bunu izleyen aya oğlağın bu dönemde büyümesine istinaden *ulug oglaq ay*: “büyük oğlak ayı”, yaz ortasına denk gelen, sütün bereketli olduğu, yaşamın ve dünyanın tüm nimetlerinin ortaya çıktığı, bu dönemin son ayına da *ulug ay* “büyük ay” denir. Diğer aylar da benzer bir biçimde ilerler, ancak bunları tek tek anlatmak istemiyorum, çünkü nadiren kullanılıyorlar” (Yurteser-Erdi, 2007, ss. 173-174).

### 1.3. Yıl Adlandırmaları

On iki hayvanlı Türk takvimi sistemini çok eski zamanlardan beri en çok kullananlar, Türkler olmuştur. Farklı coğrafyalarda yaşadıkları için değişik medeniyetleri daha fazla tanıyan, onları etkileyen ve onlardan etkilenen Türk boyları, bu takvimi ya bağımsız kullanmışlar ya da yabancı medeniyetlerle gelen takvimle değiştirmişlerdir (Turan, 1941, s. 32).

Bu takvimin Göktürkler döneminde de kullanıldığını Göktürk Abideleri'ne görebiliriz: “Kül Tigin *koyn yilka* yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yoğ ertürtümüz. Barkın bedizin bitig taşın *biçin yilka* yitiñç ay yiti otuzka kop alkıldımız.” (K.T. K.D.Y.1.)

Kaşgarlı Mahmud, *bars* madde başlığı altında Türkler tarafından kullanılan 12 hayvanlı Türk takvimi hakkında detaylı bilgiler verir. Türkler 12 hayvan adını alarak 12 yılı adlandırmışlardır. Doğum ve savaş tarihleriyle benzeri olaylar, bu yılların devretmesiyle hesaplanır. Bunun aslı şudur: Onların hakanlarından birisi, birkaç yıl önce geçen bir savaşı öğrenmek ister. Savaşın geçtiği yılı şaşırırlar. O, kavmiyle meşveret eder ve şöyle der: “Biz burada nasıl şaşırıysak, bizden sonrakiler de tarihi şaşırırlar. Biz şimdi 12 ay ve 12 burcu dikkate alarak 12 yılı adlandıralım ki onların dönmesiyle tarih hesaplınsın ve ebedî bir hatıra olsun.” “Nasıl uygun görürseniz” derler. (Hakan) avlanmaya çıkar. Yabanî hayvanların İla vadisine “ki o büyük bir sudur- sıkıştırılmasını emreder. Avlanırlar ve yabanî hayvanları suya doğru zorlarlar. Yabanî hayvanlardan 12'si suyu geçer. (Hakan) geçenlerden her birinin adını bir yıla verir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 149).

Kısaca 12 hayvanlı Türk takviminin nasıl bir ihtiyaçtan doğduğunu ve isimlendirmenin ne şekilde yapıldığı hakkında bilgi veren Kaşgarlı, sonrasında 12 yılın adını sıralar: Birincisi

sıçgan'dır ki "fare" demektir. İlk geçen oydu. Yılların başı adını ondan aldı. Bu isim yıla eklenerek kullanılır ve "sıçgan yılı" denir; "sıçgan yılı" demektir. Ondan sonra ud yılı "sığır yılı". Sonra bars yılı "pars yılı". Sonra tawışgan yılı "tavşan yılı". Sonra neg yılı "timsah yılı". Sonra yılan yılı "yılan yılı". Sonra yund yılı "at yılı". Sonra koy yılı "koyun yılı". Sonra biçin yılı "maymun yılı". Sonra takagu yılı "tavuk yılı". Sonra ıt yılı "köpek yılı". Sonra toñuz yılı "domuz yılı". Domuz yılına gelindiği zaman tekrar sıçan yılına dönülür. Bu kitabı yazdığımız yıl 466 yılının Muharrem ayı idi. Yılan yılı girmişti ki o yılan yılı'dır. Bu yıl geçip 70 yılına girildiği zaman yund yılı, yani at yılına girilmiş olur. Tarih, sana gösterdiğim şekilde, buna göre hesaplanır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 149).

Kaşgarlı Mahmud, eserin yazıldığı yıl ve ayı zikrederken 466 yılı olduğundan ve "yılan yılının" sürdüğünden bahsetmekte, ay olarak da Muharrem ayı demektedir. Buradan hareketle hem hicrî hem de on iki hayvanlı Türk takviminin bir arada kullanıldığını söylememiz mümkün.

#### 1.4. Gün İçindeki Zaman Adlandırmaları

**tañ** "sabah; şafak vakti" (K.B. +, D.L.T +, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. +)

Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde aynı anlamda karşımıza çıkan kelime, Kuzeydoğu lehçesi olan Tuvacada ve güneybatı Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde kelime başında *d-* sesiyle görülmektedir (Clauson, 1972, s. 516).

"Sabah" anlamına gelen *tañ* kelimesi *Kutadgu Bilig*'de dört (K.B. 3287, 3954, 5829, 5971) *Divânu Lugâti't-Türk*'te (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 492), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (Rylands Nüshası) bir yerde (Ata, 2004, s. 645), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde yirmi bir yerde (Kök, 2004, s. 579; Ünlü, 2004, s. 653) geçmektedir.

**seher** (A.) "seher vakti; seher, sabahın gün doğmadan önceki zamanı, tan ağartısı" (K.B. -, D.L.T -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. +)

*Tañ* kelimesiyle yakın anlama sahip olan Arapça kökenli *seher* kelimesi incelediğimiz metinlerden sadece Karahanlı Türkçesi Kuran tercümelerinde görülmektedir.

*Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (Rylands Nüshası) bir yerde (Ata, 2004, s. 609), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde üç yerde (Kök, 2004, s. 548; Ünlü, 2004, s. 624) geçmektedir.

**kün tuğmış vakit** "sabah, güneşin doğuş zamanı" (K.B. -, D.L.T -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. -)

*Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (Rylands Nüshası) "sabah, güneşin doğuş zamanı" anlamında *kün tuğmış vakit* şeklinde bir sıfat tamlaması da kullanılmıştır (Ata, 2004, s. 511).

**erte-irte** "sabah, erken" (K.B. +, D.L.T +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

*Kutadgu Bilig*, *Divânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakayık* ve *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (Rylands Nüshası) *erte* veya *irte* şeklinde geçen kelime "sabah, erken, sabahın erken vakti" anlamlarındadır. Kelime *Kutadgu Bilig*'de sekiz yerde (K.B. 607, 1506, 2536, 4039, 5661,

5940, 6422) geçmektedir. *Divânu Lugâti t-Türk* üzerinde *Ercilasun-Akkoyunlu* tarafından hazırlanan yayımda *erte* kelimesinde elif harfinde silik bir kahverengi ile esre ve üstün bulunduğu dipnotta belirtilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 62). Dolayısıyla kelimenin *erte~irte* şeklinde okunabilmesi imkânı bulunmaktadır. *Atebetü'l-Hakayık*'da sadece bir yerde geçmektedir: *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* *erte* kelimesi dokuz yerde “sabah, tan vakti” anlamlarında geçmektedir (Ata, 2004, ss. 344-345). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde ertä* kelimesi on dokuz yerde “sabah” anlamındadır (Kök, 2004, s. 371; Ünlü, 2004, s. 430).

**tüş ödi** “kuşluk vakti?, öğle?” (*K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -*)

Kelime sadece *Divânu Lugâti t-Türk*'te geçmektedir. Esasında Kaşgarlı Mahmud, kelimeyi önce Arapça *zahwe* “kuşluk vakti” ile karşılamış, ancak sonra *qa: 'ile* yani “öğle” kelimesi ile açıklamıştır. Dolayısıyla *tüş ödi* ile kastedilenin “kuşluk vaktini mi yoksa öğle vaktini mi?” karşıladığı muğlaktır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 399).

Tarihî Türk lehçelerini dikkate aldığımızda öğle vakti için *tüş* kelimesinin kullanıldığını görürüz. Bahaeddin Ögel, “Bazı Türkler, öğle vaktini tam olarak anlatabilmek için *orta түş*, *güneş* ve *güneş* ortası derlerdi. Bu sözden türetilmiş *tüşlük* ise bazen “öğle”, bazen de “yarım gün” anlamında kullanılırdı. Yola giden askerler ve kervan sahipleri yarım gün süren yerler için *tüşlük yer* derlerdi. *Tüşlük*, öğle vakti konma ve istirahat etme zamanı için de kullanılmıştır” der (Ögel, 1991, s. 464). Kelime *Codex Cumanicus*'ta *tüş* ve tarihî Kıpçak metinlerinden *İrsadü'l-Mülük*'ta *tüş*, *Tercüman-ı Türkî*'de ise *düş* olarak geçer (Argunşah, 2014, s. 1012). Çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt Türkçesinde *töş*, Kazak Türkçesinde *tüs*, Kırgız ve Özbek Türkçesinde *tüş*, Tatar Türkçesinde *töş vakti*, Uygur Türkçesinde *t>ç* değişimi ile *çüş~çüş vakti* şeklinde görülmektedir (Ercilasun vd., 1991, ss. 674-675).

**öyle** “öğle” (*K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -*)

*Divânu Lugâti t-Türk*'te *öyle* kelimesinin karşısında “Oğuzcada *öğle* vakti” açıklaması bulunur. Çağdaş Oğuz diyalektlerinde Kıpçaklar *ye*'yi *ze* yaparak *özle* derler (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 55).

Türk dilinin Kuzeybatı-Kıpçak grubunun İdil-Ural kolu içinde yer alan Başkurt Türkçesi ve Tatar Türkçesinde “öğle, öğle vakti” anlamına gelen kelime *tüş* yanında Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzca dediği biçimde yani *öyle* şeklindedir.

**kün ortu** “öğle” (*K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -*)

Kaşgarlı Mahmud, “Çiğil lehçesinde “öğle” için *kün ortu* denir” bilgisini verir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 62).

Kül Tigin Abidesinin güney yüzü ikinci satırında *birigerü kün ortusunğaru* ibaresinin anlamı “güneyde gün ortasına” şeklindedir. Gün ortası “güneşin ortada olduğu yön > güney, aydınlık” anlamlarındadır (Ölmez, 2012, s. 317). *Irk Bitig* ve *Türkische Turfan Texte VII*'de *kün ortu* ibareleri yine “öğle” anlamındadır (Clauson, 1972, s. 204).



Güneybatı Oğuz grubu lehçelerinden Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde de “öğle vakti” için *günorta* ve *günortān* kelimeleri kullanılmaktadır (Ercilasun vd., 1991, ss. 674-675).

**türk kuyaş ödi:** Gün ortası (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bilgiye göre *türk* kelimesinin bir anlamı da “meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir edat”tır. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 151).

*Türk kuyaş ödi* “gün ortası” anlamındadır. *Kuyaş ödi* “güneş vakti” anlamındadır. Zamanın ortasını bildiren ve başta bulunan *türk* edatı sayesinde bu anlamı kazanmıştır.

*Kuyaş* kelimesi esasen “güneşin yakıcı sıcaklığı” anlamındadır. Genel olarak kuzeydoğu ve güneybatı lehçelerinin dışında “güneş” anlamına gelmektedir. Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *kuyaş* kelimesi “güneş” anlamında görülmektedir (Clauson, ss. 1972, 679).

Çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt, Tatar, Özbek ve Uygur lehçelerinde *kuyaş* kelimesinin “güneş” anlamına geldiği tespit edilmiştir (Ercilasun vd., 1991, ss. 292-293). Azerbaycan Türkçesinde *gün*, *güneş*, Türkmen Türkçesinde *gün*, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde *kün*, Uygur lehçesinde *kuyaş* yanında *kün* kelimeleri kullanılmaktadır (Ercilasun vd. 1991, ss. 292-293).

**kün** “gündüz” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. -)

*Kün* kelimesi, Türkçede üç ayrı anlama sahiptir: Bunlardan birincisi “güneş”tir. İkincisi “gün”dür. Üçüncüsü ise gecenin zıddı olarak karşımıza çıkan “gündüz” kelimesidir. *Göktürk Abidelerinde kün ortası* (K.T.G.,2), *Türkische Turfantexte*’de *kün ortu ödün* ibarelerinde karşımıza çıkan *kün* kelimesi, Osmanlı Türkçesi’nde de umumiyetle “güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süre”yi kastetmek üzere kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 725).

*Kün* kelimesi *tün* “gece” kelimesinin zıddı olarak “gündüz” manasında yalın hâlde *Kutadgu Bilig*’de 8 yerde (K.B. 3, 39, 2331, 3357, 5148, 5793, 6336, 6602) geçmektedir. Kelime *Divānu Lugāti’t-Türk*’te *kün* maddesinde “güneş” kelimesi ile ilişkilendirilerek anlamlandırılmıştır. *Kün* kelimesinin güneşe göre adlandırılmış bir kelime olduğu, çünkü gün ve onun aydınlığının güneşe bağlı olduğu zikredilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 147). *Kün* “gün” kelimesi *Atebetü’l-Hakayık*’ta on bir yerde (A.H. 136, 29, 197, 385, 419, 426, 435, 404, 390, 15, C 16) görülmektedir. *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) *kün* kelimesi *tün* kelimesinin zıddı olacak şekilde “gündüz” karşılığında iki yerde kullanılmıştır (Ata, 2004, s. 511). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde *kün* kelimesi sadece “gün ve güneş” anlamlarındadır (Kök, 2004,s. 486; Ünlü, 2004, s. 561).

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek, Uygur ve Kırgız Türkçelerinde *kün*, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *tävlik* ve *kön*, Kazak Türkçesinde *tävlik* ve *kün*, Türkiye, Azerbaycan, Türkmen Türkçelerinde *gün* şeklindedir (Ercilasun vd., 1991, ss. 292-293).

**kündüz** “gündüz” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

*Küntüz* kelimesi “gündüz” manasında *Göktürk Abidelerinde* “*tün udısıkım kelmedi, күntüz olursıkım kelmedi.*”(T., G.,5.) ibaresinde karşımıza çıkar. Clauson kelimenin *kün* ve *tüz*

kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu belirtir (Clauson, 1972, s. 729). Kelime *Türkische Turfantexte VIII*’de “*tünle yeme, küntüz yeme*” ibaresinde, *Hsüan Tsang Biyografisi*’nde “*küntüz yiçürü töpün yükünü tegünür men*”, *Turfantexte VIII*’de “*kundüz iki yermä ödlerteki onunc ödünde: bir yanı bolor*” ibaresi ile Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde geçmektedir.

Kelime “gündüz” anlamlarıyla *Kutadgu Bilig*’de yedi (K.B. 22, 127, 760, 952, 3754, 5004, 5996), *Atebetü’l-Hakayık*’ta bir (A.H. 13), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) sekiz (Ata, 2004, s. 512), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde elli yerde (Kök, 2004, s. 487; Ünlü, 2004, s. 564) geçmektedir. Kelime *Divânu Lugâti t-Türk*’te “gündüz ışığı” anlamıyla bulunmaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 200).

Kelime Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde *gündüz*, Türkmen Türkçesinde *gündiz*, Kazak Türkçesinde *kündiz*, Kırgız, Uygur ve Özbek Türkçelerinde *kündüz*, Başkurt Türkçesinde *köndöz*, Tatar Türkçesinde *köndiz*, Türkmen Türkçesinde *kündiz* şeklindedir (Ercilasun vd. 1991: 292-293).

**ikindi-ekindi** “ikinci namazı vakti, ikindi vakti”. (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. +)

Esas manası “ikinci” olan kelimenin Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Divânu Lugâti t-Türk*’ten itibaren “akşamüstü, ikindi namazı vakti” gibi anlamlara gelmeye başladığını görüyoruz (Clauson, 1972, s. 111). Kelime, *Codex Cumaninus*’ta ve *Senglah*’ta da bu anlamıyla bulunmaktadır (Clauson, 1972, s. 111).

Kelime *Divânu Lugâti t-Türk*’te “ikinci namazı vakti” anlamında geçmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 72). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde de bir yerde *ekindi* “ikinci vakti” kelimesi bulunmaktadır (Ünlü, 2004, s. 418).

Kelime Türkiye Türkçesi, Türkmen, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *ikindi*, Azerbaycan Türkçesinde *ilkindi*, Özbek Türkçesinde *tüşden keyin*, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde *tüşdän keyin*, Uygur Türkçesinde “*çüştin keyinki zaman*” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991, ss. 376-377).

**axşam** “akşam vakti” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Clauson, kelimenin muhtemelen Soğdçadan (\*‘ŷš’m) ödünçlendiğini belirtir. Ardından kelimenin Farsçada *šām* şeklinde olduğunu söyler. Fakat nadiren de olsa Kuzeydoğu dillerinde *ingir* “alacakaranlık” kelimesinin de aynı anlamda kullanıldığını belirtir. Kelime, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde de bu anlamda görülmektedir (Clauson, 1972, s. 96).

Kelime sadece *Divânu Lugâti t-Türk*’te görülmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 52).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin görünümü şu şekildedir: Türkiye Türkçesinde *akşam*, Azerbaycan Türkçesinde *ahşam*, Türkmen Türkçesinde *ağşam*, Kazak Türkçesinde *keş*, *akşam*, Kırgız Türkçesinde *akşam*, *ingir*, *keç*, Uygur Türkçesinde *ahşam*, ve Özbek Türkçelerinde

1 *Kutadgu Bilig*’de “nü kılson er at bir *ikindi* bile/yaVa kılma mini seVinçim tile” 5851. beyitte geçen *ikindi* kelimesi, *Dizin*’de sehven “ikindi” m anasıyla verilmiştir. Beyitteki mana “ikinci”dir.



*ákşám*, Başkurt Türkçesinde *akşam*, *kis*, *ingir*, Tatar Türkçesinde *akşam*, *kiç*, *ingir* (Ercilasun vd., 1991, ss. 292-293).

**yatgaşık ugri** “yatsı vakti” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Divânu Lugâti t-Türk*’te görülmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 372).

**keçe-kiçe-keçä** “gece” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

Kelime ““gündüz” kelimesinin zıddı olacak şekilde, *Irk Bitig*, *Manicheica*, *Hsüen Tsang Biyografisi*, *Türkische Turfantexte VII*’de, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde geçmektedir (Clouston, 1972, ss. 694-695).

Kelime *Kutadgu Bilig*’de *kiçe* şeklinde on dokuz yerde (K.B. 489, 734, 1506, 1606, 1652, 2361, 2533, 2536, 2731, 3069, 3615, 3765, 5018, 5165, 5661, 5940, 5995, 6016, 6346) geçmektedir. *Divânu Lugâti t-Türk*’te *keçe* madde başı altında “gece” anlamında geçer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 442). *Atebetü’l-Hakayık*’ta bir (A.H. 184), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) sekiz (Ata, 2004, s. 434), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde yirmi bir yerde (Kök, 2004, 418; Ünlü, 2004, s. 489) “gece, gündüzün sonu” anlamında görülmektedir.

Kelime Türkiye Türkçesinde *gece*, Azerbaycan Türkçesinde *gecä*, Türkmen Türkçesinde *gice*, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *tön*, Özbek ve Uygur Türkçelerinde *tün* ve *keçä*, Kazak ve Kırgız Türkçesinde *tün*, şeklindedir (Ercilasun vd. 1991, ss. 376-377).

**kêçälik-keçälik** “gece” (K.B. -, D.L.T. -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. +)

Başlıca fonksiyonları isimlerden yer, alet, topluluk, meslek isimleri, mücerret isimler, nadi-ren de sıfat olarak kullanılan isimler yapmak olan +*ilk* isimden isim yapma eki *kêçälik-keçälik* “gece” kelimesinde bir ek kalıplaşması (?) örneği olabilir: “*Tesbih kılğul idingē hamd aytu kêçälik hem ertelerde*” (Ata, 2004, s. 434).

Kelime “gece” anlamında her iki Kur’an Tercümesi’nde de görülmektedir: *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) bir yerde (Ata, 2004, s. 434) ve *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde de bir yerde (Ünlü, 2004, s. 490) tesadüf edilmiştir.

**tün** “gece” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış metinlerde *tün* kelimesine “gece” manasıyla rastlanmaktadır (Clouston, 1972, s. 513).

Kelime *Kutadgu Bilig*’de yirmi iki yerde (K.B.3, 22, 39, 127, 829, 1235, 1840, 2250, 2331, 3193, 3357, 3605, 3606, 3952, 4925, 5068, 5148, 5793, 5953, 6217, 6336, 6602) geçmektedir. *Divânu Lugâti t-Türk*’te *tün* ~ *tün* madde başı altında “gece” anlamında geçer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 147). *Atebetü’l-Hakayık*’ta üç (A.H. 13, 15, 16), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) on beş (Ata, 2004, s. 697), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde yüz kırk sekiz yerde (Kök, 2004, s. 624; Ünlü, 2004, s. 696) görülmektedir.

Kelime, Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *tön*, Özbek ve Uygur Türkçelerinde *tün* ve *keçä*, Kazak ve Kırgız Türkçesinde *tün*, şeklindedir (Ercilasun vd. 1991, s. 376-377).

**şeb** (F.) “gece” (K.B. -, D.L.T. -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. -)

Kelime *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde* (Rylands Nüshası) bir yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 636).

### 1.5. Genel Zaman Adlandırmaları

**ajun** (S.) “zaman, devran” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Soğdça kökenli ve esas anlamı “dünya” olan *ajun* kelimesinin *Divânu Lugâti t-Türk*'te altı yerde “zaman, devran” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, 81, 175, 182, 366, 470, 474). Örneğin, Afrâsiyab Han'ın mersiyesinde “zaman” kastedilerek:

ögreyüki mundag ok  
munda adın tıldag ok  
atsa **ajun** ugrap ok  
bağlar başı kertilür

*Zamanın âdeti böyledir. Bu öldürücü sebeplerden gayrisi bahanedir. Devran, dağların başına doğru bir ok atsa (dağların başı) aşınır* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, ss. 81-82).

**ay** “ay, yılın on iki bölümünden her biri” (otuz gün) (K.B. +, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Ay kelimesi “yılın on iki bölümünden otuz günlük her birinin genel adı” olmak üzere tarihî Türk lehçelerinde karşılaştığımız bir kelimedir. *Göktürk Abidelerinde* Bilge Kağan kardeşi Kül Tigin'in ölümüne ait tarihi şöyle verir: *Kül Tigin kony yıka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtümüz* (K.T., K.D., 1). *Yenisey Yazıtları*'nda “on ay eltdi: ögüm oğlan”, *Türkische Turfantexte VIII*'de, Harezmi, Türkçesi, Kumanların dil yadigârı olan *Codex Cumanicus*'ta ve Çağatay Türkçesinde *ay* kelimesine rastlanmaktadır (Clauson, 1972, ss. 694-695).

*Ay* kelimesi “otuz günlük zaman birimi” anlamında *Kutadgu Bilig*'de yirmi altı yerde (K.B.12, 131, 132, 373, 1214, 1695, 1787, 1868, 1888, 2209, 2220, 2225, 2775, 2996, 3572, 4377, 4386, 4624, 4819, 5179, 5626, 5685, 5050, 6113, 6490, 6546) geçmektedir. *Divânu Lugâti t-Türk*'te *ay* madde başı altında “ay (zaman)” anlamında geçer. Burada bir şiir örneği verilmiştir:

kışka itin kelse kalı kutlug yāy  
tün tün keçe alkınur ödlele bile ay

Anlamı şudur: Mübarek yaz gelince kışa hazırlan. Çünkü gece ve gündüz geçerek zaman biter ve ay tükenir. Otuz gün ay adını almıştır; çünkü o sürenin geçtiği onunla (gökteki ayla) anlaşılır. Şu atasözünde geçer: *Āy tolun bolsa eliğın imlemes*. Anlamı şudur: Ay, dolunay hâline geldiği zaman elle gösterilemez; çünkü gözü olan herkes onu görür. Bu söz herkesçe bilinen şeyler için kullanılır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 39).

*Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* dört yerde (Ata, 2004, s. 236), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde* otuz sekiz yerde (Kök, 2004, s. 282; Ünlü, 2004, ss. 346-347) görülmektedir.

Kelime bütün çağdaş Türk lehçelerinde “ay” şeklindedir. Sadece Türkmencede uzun ünlü ile (Ercilasun vd., 1991, ss. 34-35).

**çer-çerlik** “Oğuzcada vakit” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Divânu Lugâti't-Türk'te* görülmektedir. Kelimenin Oğuzcada “vakit” anlamına geldiği belirtildikten sonra *Bu çerlikde kel.* “Bu vakitte gel.” örneği verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 141). Kelime bu manasıyla başka hiçbir tarihî ve çağdaş lehçede görülmemektedir.

**çerig** “Oğuzcada her şeyin karşı tarafı ve her şeyin zamanı” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Divânu Lugâti't-Türk'te* görülmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 167).

*Köli Çor Yazıtı'nda sühüş bolsar çerig eter erti* “Savaş olduğunda askeri düzenlerdi.” (K.Ç., B, 9.), *Uigurica II'de adınların süsin çerigin tıdmak sergürmek kılurmen* “Diğer ordu ve birliklerin engellenmesini sağladım.” Görüldüğü üzere Göktürk ve Uygur metinlerinde kelime hep “asker, ordu” anlamındadır. Esasında Karahanlı Türkçesi metinlerinden *Divânu Lugâti't-Türk'te* geçen “Oğuzca her şeyin zamanı” anlamı dışında “savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan her biri, savaş” anlamı da bulunmaktadır. Kelime Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleriyle yazılmış eserlerde de hep “asker, ordu” anlamındadır. Kelime çağdaş Türk lehçelerinde de bu anlamda tanıklanmaktadır (Karahana, 2013, s. 355).

**öd** “zaman, vakit” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. -)

Kelime, tarihî Türk lehçelerinden Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinlerde geçmektedir. *Mukaddimetü'l Edeb'de öd*, *Kıyasü'l-Enbiyâ'da öd*, *İbn Mühenna Lügatı* üzerinde Melioranskiy'nin yaptığı çalışmada öy şeklinde geçer (Clauson, 1972, s. 35).

Kelime “zaman, vakit” manasında *Kutadgu Bilig'de* on dokuz yerde (K.B.3, 251, 377, 455, 1156, 1372, 1385, 1502, 1652, 2774, 4821, 5138, 5162, 5407, 5689, 5692, 5840, 6093, 6431) geçmektedir. Ancak dört yerde (K.B.377, 1372, 4552, 5840) *öd* kelimesi *kün* kelimesi ile *öd kün* şeklinde ikileme hâlinde görülmektedir. Bu ikileme anılan dört beyitte “ömür, hayat,” gibi anlamlarla karşılanmıştır (Arat, 2008). *Divânu Lugâti't-Türk'te ö.d* madde başlığı altında, “vav'da dudakları daraltarak. Şu atasözünde geçer: *ö.d keçe.r kişi tu.yma.s yalnu.k o.gli menğü kalma.s*. Anlamı şudur: “Zaman geçer, insan onu hissetmez ve insanoğlu ebedî olarak yaşamaz” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 21) şeklinde görülmektedir. *Atebetü'l-Hakayık'ta* bir (A.H. 113), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* üç yerde (Ata, 2004, s. 75) geçmektedir.

*öd* kelimesi ayrıca “an ve mühlet” anlamlarında *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* dokuz yerde (Ata, 2004, s. 575) geçmektedir.

**ödlek** “zaman, zamâne, vakit; felek” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Karahanlı Türkçesi metinlerinde *ödlek* “zaman, felek”, Harezmi Türkçesi metinlerinde *ödlek*, *öylen*, *öydek*, “öğle vakti”, Kıpçak Türkçesi metinlerinde *öyde*, *öylen* “öğle”, Çağatay Türkçesi metinlerinde *öğle*, *öyde* “öğle, gün yarısı, vakt-i zuhur” anlamlarıyla görülen kelime, Akartürk Karahan’a göre “zaman, felek” anlamından “öğle” anlamına ses ve anlam bakımından bir değişim yaşayarak ulaşmıştır (Karahan, 2013, s. 484). Kaçalın’e göre *öğle* kelimesini *ödle* veya *ödlek* kelimesinden getirmek tartışmalıdır. Kaçalın, *öğle* kelimesinin *öñ* “önce, birinci” kavramından geldiği düşünülmeli ve gelişmesi *öñ+le > öğle> öyle* biçiminde anlaşılmalıdır (Kaçalın, 2006, s. 139).

“Zaman, zamâne, vakit” anlamlarına gelen *ödlek* kelimesi *Kutadgu Bilig*’de on beş yerde (K.B.3, 1388, 1582, 1584, 1586, 5136, 5430, 5688, 5689, 5690, 5896, 5950, 6095, 6231, 6348) geçmektedir. *Divânu Lugâti’t-Türk*’te *ödlek* madde başlığı altında “zaman, felek” anlamlarında geçer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 784).

Kelime Türkiye Türkçesinde *öğle*, Azerbaycan Türkçesinde *öylä*, Türkmen Türkçesinde *öyle*, Gagavuzcada *üülen*; Nogaycaada ve Kara Kalpakçada *üyle*, Tatarcada *öyle* şeklindedir (Karahan, 2013, s. 484).

**rüzgâr** (F.) “zaman, vakit” (K.B. -, D.L.T. -, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

Farsça kökenli *rüzgâr* kelimesi *Atebetü'l-Hakayık*’ta bir (A.H. 414), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) üç yerde (Ata, 2004, s. 575), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde üç yerde (Kök, 2004, s. 542; Ünlü, 2004, s. 618) görülmektedir.

**tidin** “vakti bildiren bir edat, vakit” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Divânu Lugâti’t-Türk*’te görülmektedir Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bilgiye göre *tidin*, vakit bildiren bir edattır. Bundan *bu tidin keldi* denir; “bu vakitte geldi” demektir. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 419).

Kelime tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde tanıklanamamıştır.

**ugur-oğur** “zaman, vakit” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

“Zaman, vakit” anlamındaki kelimenin aynı zamanda “baht, şans” anlamı da vardır. Bu anlam, tarihî metinlerde çok daha fazla karşımıza çıkmaktadır. Kelime “zaman, vakit” anlamında *Divânu Lugâti’t-Türk*’te *ugur* maddesinde geçer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 25). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) kelime *oğur* şeklinde iki yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 541)

**vakt** (A.) “vakit, zaman” (K.B. +, D.L.T. -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. -)

Arapça kökenli *vaqt* kelimesi, *Kutadgu Bilig*’de dört yerde (K.B. 559, 1213, 2523, 6234) geçmektedir. *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (Rylands Nüshası) kelime on dört yerde bulunmaktadır (Ata, 2004, s. 732). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi*’nde yüz on altı yerde (Kök, 2004, s. 648; Ünlü, 2004, s. 722) görülmektedir.

**yıl** “yıl” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. +)

Clauson yıl kelimesinin Moğolca *cil* gibi bir kelimedenden ödünçleme olduğunu, önceleri sadece on iki hayvanlı Türk takviminde kullanılırken, zamanla yaygınlaşıp genel bir anlam kazandığını belirtir. Kelime Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay dil devrelerinden günümüze ulaşan eserlerde *yıl* şeklindedir (Clauson, 1972, s. 917).

Kelime “yıl, sene” manasında *Kutadgu Bilig*’de kırk bir yerde (K.B. 131,373, 1175, 1202, 1214, 1274, 1480, 1865, 1888, 2209, 2220, 2225, 2427, 2626, 2775, 2996, 3193, 3234, 3569, 3572, 3725, 3796, 4302, 4362, 4377, 4758, 4774, 4819, 5091, 5179, 5314, 5626, 6006, 6007, 6009, 6011, 6113, 6490, 6495, 6521, 6623) geçmektedir. *Yıl* kelimesi *Divânu Lugâti ‘l-Türk*’te de “yıl” anlamında, bir yıl geçti “bir yıl geçti” örneğiyle verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 350). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde* (Rylands Nüshası) kelime altı yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 771). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde* otuz yedi yerde (Kök, 2004, s. 677; Ünlü, 2004, s. 760) görülmektedir.

Kelime çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *yıl*, Azerbaycan Türkçesinde *il*, Kazak Türkçesinde *jil*, Kırgız Türkçesinde *cıl*, Özbek Türkçesinde *yil*, Başkurt ve Tatar Türkçesinde *yil*, Uygur Türkçesinde *jil* şeklindedir (Ercilasun vd., 1991, ss. 988-989).

**zaman** (A.) “zaman” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

Arapça kökenli kelime *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde* (Rylands Nüshası) kelime altı yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 798).

**zamana~zamane~zemâne** (A.) “zaman” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

Arapça kökenli kelime *Kutadgu Bilig*’de iki (K.B. 1983, 4088), *Atebetü’l-Hakayık*’ta iki (A.H. 407, 408), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde* (Rylands Nüshası) bir yerde vardır (Ata, 2004, s. 798). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde* iki yerde (Kök, 2004, s. 691; Ünlü, 2004, s. 774) görülmektedir.

**zeman**° tururlar **zeman**° bile

yaraşık kerek er seVinse küle (K. B. 4088)

*Onlar zemânedirler; sevinmesi ve yüzünün gülmesi için, insanın zemâne ile uzlaşması lazımdır.*

## 1.6. Geçmiş Zaman Adlandırmaları

Geçmiş zaman adlandırmalarının metinlerde şu şekilde tespit edilmiştir:

**aşnu** “önce, evvel” (K.B. +, D.L.T.+, A.H. -, R. +, T.İ.E.M.+)

“Önce, evvel” anlamına gelen *aşnu* kelimesi geçmiş zamanın adı olmak üzere *Kutadgu Bilig*’de altmış bir yerde geçmektedir. (K.B. 51, 253, 509, 539, 660, 731, 959, 960, 961, 962,1304, 1445, 1865, 1934, 1949, 2227, 2291, 2351, 2356, 2376, 2487, 2520, 2604, 2958, 2976, 3195, 3216, 3580, 3688, 3740, 3842, 3844, 3997, 4028, 4057, 4129, 4389, 4621, 4682, 4737, 4786,



4787, 4790, 4815 4893, 4977, 5006, 5036, 5050, 5052, 5054, 5066, 5292, 5455, 5495, 5497, 5649, 5966, 5993, 5997). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* yirmi dört yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 212). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'*nde on dokuz yerde kullanılmıştır (Kök, 2004, s. 278; Ünlü, 2004, s. 338).

**oza** “önce, evvel; geçmiş zaman” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M.-)

“Önce, evvel; geçmiş zaman” anlamına gelen *oza* kelimesi *Kutadgu Bilig'*de on bir yerde K.B. 250, 1475, 2716, 2957, 4815, 4993, 5151, 5178, 5563, 5714, 6165) geçmektedir:

bu iki turur bu ajun tutruķı

**oza** keçmiş iş hem kelir utruķı (K. B. 2716)

*Gerek geçmişte, gerek gelecekte bu dünyanın bize verip-vereceği iki şeydir.*

*Divânu Lugâti't-Türk*'te *oza* maddesinde verilen bilgiye göre kelimenin anlamı “geçmiş zaman”dır. Şu şiirde geçer:

erdi **oza** erenler  
erdem begi bilig tâg  
aydı üküş öğütler  
könlüm bolur anjar sag

*Diyor ki: Eski zamanlarda ilim ve hikmetleri dağ yüceliğinde olan erdem sahibi adamlar vardı. Öğüt verici çok şeyler söylediler. Onları yad edince gönül arınır* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 43).

**öngdün-öngdin** “önce, evvel” (K.B.+ , D.L.T.+ , A.H. -, R. +, T.İ.E.M+)

Kelime *Kutadgu Bilig'*de on yedi yerde geçmektedir: (K.B. 8, 18, 45, 63, 444, 1857, 2344, 2370, 2374, 2485, 2962, 2963, 3132, 3766, 4814, 4933, 5675)

*Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)* *öngdin* kelimesi “evvel, önce” anlamında on dokuz yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 582).

*Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'*nde “önce” anlamında iki yüz yirmi bir yerde görülmektedir (Kök, 2004, s. 535; Ünlü, 2004, s. 399, 610, 611).

### 1.7. Gelecek Zaman Adlandırmaları

Gelecek zaman adlandırmaları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

**izi** “öbür yıl, gelecek yılı takip eden yıl” (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Divânu Lugâti't-Türk*'te görülmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, 43).

Ayrıca izi madde başının altında *arķın izi* ibaresinin de “gelecek yıl ve sonraki yıl” anlamına geldiği bildirilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 43).



**kidin** “sonra” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. -)

Kelime Uygurcada *kedin*, Harezmi Türkçesinde *keḏin*, Çağatay Türkçesinde *keyn / keyin* şeklindedir (Clauson, 1973, s. 704).

“Sonra” anlamına gelen *kidin* kelimesi gelecek zaman adlandırması olarak *Kutadgu Bilig*’de yirmi dokuz (K.B. 8, 18, 45, 192, 1012, 1217, 1220, 1227, 1277, 1372, 1398, 1460, 1584, 1672, 1857, 2344, 2374, 2962, 5157, 5291, 5294, 5541, 6076, 6077, 6085, 6086, 6173, 6258, 6333), *Divānu Lugāti t-Türk*’te iki yerde geçmektedir:

emdi udın odundu  
**kidin** telim ökündi  
il bolgalı igendi  
andag erig kim utar

*Diyor ki: Düşman uykusundan şimdi uyandı ve sonra çok pişman oldu; çünkü barış görüşmeleri sırasında inatlaşmış ve barışı reddetmişti. Böyle bir adamı benden başka kim yener?* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 98).

ol anı **kidin** odgardı “O, bir müddet düşündükten sonra onu tanıdı” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 107).

Kelime *Atebetü'l-Hakayık*’da yedi (A.H. 75, 114, 358, 371, 390, 208, 481), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde (*Rylands Nüshası*) elli bir yerde “sonra” anlamındadır.

Kelime, Kazak Türkçesinde *keyin*, Kırgız Türkçesinde *kiyin*, Özbek Türkçesinde *songra / keyin*, Yeni Uygurcada *keyin* şeklindedir (Ercilasun vd. 1991, ss. 788-789).

**naru**: sonra. (K.B. +, D.L.T. -, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

“Sonra” anlamına gelen *naru* kelimesi gelecek zaman adlandırması olarak incelediğimiz metinler arasından sadece *Kutadgu Bilig*’de otuz bir yerde (K.B. 266, 366, 519, 597, 607, 754, 1444, 1591, 3093, 3155, 3165, 3578, 3659, 3742, 3695, 3827, 4070, 4521, 4849, 4954, 5138, 5344, 5457, 5611, 5614, 5624, 5664, 5752, 6220, 6259, 6297) geçmektedir.

**yarın** “yarın” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. +)

Tarihî Türk lehçelerinden Uygur (*Türkische Turfantexte II*’de, *yarınka tegi* “yarına kadar”, *Manicheica I yarın kēçe* “yarın gece”), Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *yarın* kelimesi görülmektedir (Clauson, 1972, s. 1015).

Kelime, *Kutadgu Bilig*’de kırk bir yerde (K.B. 232, 244, 549, 587, 913, 915, 916, 919, 1107, 1131, 1281, 1317, 1365, 1429, 1466, 2228, 2929, 3606, 3679, 3881, 4205, 4733, 4735, 4736, 4867, 4869, 5090, 5140, 5246, 5309, 5393, 5502, 5503, 5504, 5575, 5702, 5777, 6172, 6254, 6324) geçmektedir. *Divānu Lugāti t-Türk*’te sadece kazgan- madde başı altında bir şiir örneğinde *yarın* kelimesi geçmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, 306). *Atebetü'l-Hakayık*’ta altı yerde (A.H. 29, 187, 197, 426, 436, 472) bulunmaktadır. *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*’nde

(*Rylands Nüshası*) bir yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 736), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde iki yerde (Ünlü, 2004, s. 741) görülmektedir.

Kelime Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *yarın*, *ertesini gün*, Azerbaycan Türkçesinde *sabah*, Kazak Türkçesinde *erteñ*, *erteñgi küñ*, Kırgız Türkçesinde *erteñ*, Özbek Türkçesinde *ertä*, Başkurt ve Tatar Türkçesinde *ertägä*, Türkmen Türkçesinde *ertir*; Uygur Türkçesinde *ätä* şeklindedir (Ercilasun vd. 1991, ss. 970-971).

### 1.8. Kültürel Ögelere Göre Zaman Adlandırmaları

**id (Ar.) küni** “bayram” (K.B. -, D.L.T. -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. -)

Arapça ‘*id* kelimesi ile Türkçe *kün* kelimesinin oluşturduğu *id küni* tamlaması “bayram” anlamına gelmektedir. Kelime sadece *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde (*Rylands Nüshası*) bir yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 399).

**badram~bayram<sup>2</sup>** (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. +)

Harezmi Türkçesinde *badram*, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde *bayram* şeklinde görülen kelime, *Divânu Lugâti t-Türk*'te *badram* şeklinde şekliyle yer alır. Kelime hakkında Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre anlamı “sevinç ve gülüşme”dir. Bir yer çiçek ve tomurcuklarla süslenmişse oraya *badram yir* denir; yani gezinti yeridir. Bunun aslının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bunu Farsların ağzından duydum. Ancak Oğuzlar bayram gününü *bayram* diye adlandırırlar; o da sevinç ve gezme günüdür. Onların âdeti üzere; *zel* harfi *ye*'ye dönüşmüştür. Bu, kurala göre tam da doğru kelimedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 211).

*Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde bir yerde *bayram* kelimesi bulunmaktadır (Ünlü, 2004, s. 741).

Kelime Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde *bayram*; Nogay Türkçesinde, Karaçay-Balkar Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde *bayram*, Başkurtçada *bäyräm*, Tatarcada *beyrem*, Kırgız ve Kazak Türkçesinde *mayram* şeklindedir (Karahan, 2013, s. 297).

### 1.9. Mevsimlere Göre Zaman Adlandırmaları

**yay** “ yaz; ilkbahar” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. -, T.İ.E.M. +)

“Yaz” anlamına gelen *yay* kelimesi *Kutadgu Bilig*'de dört yerde (K.B. 142, 367, 1052, 6009), *Atebetü'l-Hakayık*'ta bir (A.H. 223) ve *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde bir yerde (Ünlü, 2004, s. 749) görülmektedir.

Kelime *Divânu Lugâti t-Türk*'te “ilkbahar” anlamındadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 414).

**yaz~yâz** “ilkbahar; yaz” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. -, T.İ.E.M. -)

2 Bayram kelimesi ile ilgili detaylı bilgilendirme için bkz. [https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Osman-F.-Sertkaya-\\_-%e2%80%9cBAYRAM%e2%80%9d-KEL%4%b0MES%4%b0-%c3%9cZER%4%b0NE\\_-9-1.pdf](https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Osman-F.-Sertkaya-_-%e2%80%9cBAYRAM%e2%80%9d-KEL%4%b0MES%4%b0-%c3%9cZER%4%b0NE_-9-1.pdf).

“İlkbahar” anlamına gelen yaz kelimesi *Kutadgu Bilig*’de dokuz yerde (K. B. C4, 65, 139, 142, 4623, 5639, 5697, 6007, 6531) geçmektedir. *Atebetü’l-Hakayık*’ta altı yerde (A.H. 471, 472, C472, A472, Abu 223, BaC 223) görülmektedir. *Divânu Lugâti’t-Türk*’te yâz kelimesine “ilkbahar” anlamında iki yerde tesadüf edilir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, 126, s. 354).

Ancak *Divânu Lugâti’t-Türk*’te iki yerde yâz kelimesi yaz anlamındadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, 126, s. 354).

**hazan** (F.) “sonbahar” (K.B. +, D.L.T. -, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

Farsça kökenli kelime sadece *Kutadgu Bilig*’de bir yerde (K.B. 6531) görülmüştür.

**küz** “sonbahar” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. -, T.İ.E.M. -)

“Sonbahar” anlamına gelen *küz* kelimesi *Kutadgu Bilig*’de üç (K.B. 142, 4624, 6011), *Atebetü’l-Hakayık*’ta bir kez (A.H. 471), *Divânu Lugâti’t-Türk*’te üç yerde geçmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 142, 282, 414).

**kış** “kış” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

“Kış” anlamına gelen kelime *Kutadgu Bilig*’de altı (K.B. 65, 142, 367, 1052, 4625, 6013), *Divânu Lugâti’t-Türk*’te on yerde geçer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 6, 8, 39, 88, 144, 156, 241, 260, 248, 467).

### 1.10. Tarım İle İlgili Zaman Adlandırmaları

**örtgin** “hasat zamanı, harman vakti” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, 173, 229, 294, 520).

**sıkman** “sonbaharda üzüm sıkma zamanı” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 193).

Kelime *Divânu Lugâti’t-Türk* dışında bir de *İbn Mühenna Lugati*’nda görülmektedir. Ancak buradaki manası “üzüm sıkma yeri”dir (Ünlü, 2012, s. 520).

**Türk üzüm ödi** “üzümün olgunlaşma vaktinin ortası” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 151).

Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bilgiye göre *türk* kelimesinin bir anlamı da “meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir edat”tır. Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 151).

### 1.11. Belli Bir Süre İfade Eden Zaman Adları

**büte** (K.B. -, D.L.T. +, A.H. -, R. -, T.İ.E.M. -)

“Çok” anlamında bir kelime. Bundan meñ anar **büte** yarmak birdim denir; “ben ona çok para verdim” demektir. Bu ışka **büte boldı** denir; “bu işten uzun zaman geçti” demektir. Oğuzların kısa bir zaman için kullandıkları **kibe** sözü gibidir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 441).

**emdi** “şimdi” (K.B. +, D.L.T. +, A.H. +, R. +, T.İ.E.M. +)

Göktürkçe ve Uygurcada *amti*, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış metinlerde *emdi*, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde *imdi* şeklindedir (Karahan, 2013, s. 387).

Kelime “şimdi” manasında *Kutadgu Bilig*’de üç yüz altı yerde geçmektedir. *Divânu Lugâti t-Türk*’te *emdi* kelimesi hakkında şöyle bilgi verilmiştir: “Şimdi anlamında kullanılan bir edat. “Şimdi geldim” anlamında *emdi keldim* denir. Oğuzlar *elif*’i esreli yapıp *imdi* derler (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 62).

*Atebetü’l-Hakayık*’ta iki (A.H. 21, 99), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde* (Rylands Nüshası) bir (Ata, 2004, s. 333), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde* on yerde (Kök, 2004, s. 360; Ünlü, 2004, s. 421) geçmektedir.

Kelime Türkiye Türkçesinde *şimdi*, Azerbaycan Türkçesinde *imdi*, Gagavuz Türkçesinde *şimdi*; Kırgız Türkçesinde *emdigı*, Nogaycada *ändi*, Karaçay-Balkar ve Kazak Türkçesinde *endi*, Karakalpak ve Kumukçada *endi*; Özbek Türkçesinde *endi*, Yeni Uygurcada *ämdi/ändi*; Altaycada *emdi*, Tuvacada *amdı*, Teleütçede *emdi*, Şorcada *amdı*, Yakutçada *ani* şeklindedir.

**müddet** (Ar.) “müddet” (K.B. -, D.L.T. -, A.H. +, R. -, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Atebetü’l-Hakayık*’ta (A.H. 194) görülmektedir.

**sâ’at** (A.) “saat, vakit, an” (K.B. +, D.L.T. -, A.H. +, R. -, T.İ.E.M. +)

Arapça kökenli kelime *Kutadgu Bilig*’de iki (K.B. 3608, 3615), *Atebetü’l-Hakayık*’ta iki (A.H. 352, 349), *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde* (Rylands Nüshası) iki yerde geçmektedir (Ata, 2004, 601). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde* dört yerde (Kök, 2004, 543; görülmektedir.

**keç** “uzun zaman, geç” (K.B. -, D.L.T. -, A.H. -, R. +, T.İ.E.M. -)

Kelime sadece *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde* (Rylands Nüshası) bir yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 432).

**kibe** “Oğuzcada günlerin az olması, kısa bir zaman” (K.B. -, D.L.T.+, A.H. -, R. -, T.İ.E.M.-)

Günlerin az olması. Oğuzca. Bundan kibe boldı denir; “kısa bir zaman geçti” demektir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 441).

Kelime, tarihî ve çağdaş lehçelerde tanıklanamamıştır.

**köç** “saat (an, zaman), süre” (K.B. -, D.L.T.+, A.H. -, R. -, T.İ.E.M.-)

Kelime sadece *Divânu Lugâti t-Türk*’te görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud *Bir köç ködgil* “Bir süre bekle” örneğini verir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 141).

Kelime *Türkische Turfantexte VIII*’de “saat” anlamında görülmektedir (Clason, 1972, s. 693). Çağdaş Türk lehçelerinde kelime tanıklanamamıştır.

**tirigle** “hayatta iken, hayatta olduğum sürece”

*Tirigle* “hayatta iken” anlamına gelen kelime, *Kutadgu Bilig*’de 1559. beyitte belli bir süre ifade eder biçimde kullanılmıştır. *Tirig* “diri” isminden +*le* isimden zarf fonksiyonunda isim yapma ekiyle oluşmuş olan kelime sadece burada karşımıza çıkmaktadır.

*tirigle* tapındıŋ ötediŋ haqım

ölürde munğağıp yidiŋ hem ğamım (K.B. 1559)

“Yaşarken hizmet ettin, hakkımı ödedin, ölürken de benim için üzüldün.”

**zamān** (Ar.) “zaman, mühlet, bir iş için verilen süre” (K.B.-, D.L.T.-, A.H. -, R. +, T.İ.E.M.-)

*Türkçe İlk Kur'an Tercümesi 'nde (Rylands Nüshası)* Arapça kökenli *zamān* kelimesi “mühlet, bir iş için verilen süre” anlamında sekiz yerde geçmektedir (Ata, 2004, s. 798).

Ayrıca eserde *zamān bër-* / *zamān beril-* şeklinde “zaman vermek, mühlet vermek” anlamı da bulunmaktadır (Ata, 2004, s. 798).

*Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde ise “müddet vermek” anlamında *rüz-gâr ber-* kelimeleri kullanılmıştır (Kök, 2004, s. 542).

### 1.12. Süreklilik İfade Eden Zaman Adlandırmaları

**tutşı~tutaşı~tutçı**<sup>3</sup> “devamlı, her zaman, daima” (K.B. +, D.L.T.-, A.H. -, R. +, T.İ.E.M.+)

Kelime, Uygurcada (*Türkische Turfantexte II*) *tutçı üzüksüz*, Harezmi Türkçesi'nde (*Hüsrev ü Şirin* 2500/4425) *tutşu* / *tutşı* görülmektedir.

Kelime *Kutadgu Bilig*'de beş yerde (K.B.31, 434, 5189, 6520) geçmektedir.

*Divānu Lugāti*' *Türk*'te *tutşı* madde başı karşılığında “Bitişik ve komşu olan şey. Anıy yiri meniŋke tutşı ol. Onun yeri benim yerime komşu. ŧ ile ç birbirine yakındır, burada *tutçı* da denebilir” şeklinde bilgi verilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 183). Yani *tutşı* kelimesi burada süreklilik arz eden bir zaman ifadesi olarak kullanılmamıştır.

*Türkçe İlk Kur'an Tercümesi 'nde (Rylands Nüshası)* yedi (Ata, 2004, s. 695), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde elli yedi yerde (Kök, 2004, s. 622; Ünlü, 2004, s. 694) görülmektedir.

### Sonuç

Karahanlı Türkçesi metinlerinden hareketle yaptığımız araştırma neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Günlerin tümünün adlandırılmadığı ve Farsça kökenli *ādina* kelimesinin “cuma “ve yine Farsça kökenli *şenbe* kelimesinin “cumartesi” günü için kullanıldığı görülmektedir. Ay adlandırmalarıyla ilgili verilere de yalnızca *Divānu Lugāti*'- *Türk*'ten ulaşabilmizdir. Kaşgarlı Mahmud'un kullandığı *muharrem* (Arabî ayların birincisi) *cemâzi'l-evvel* (Arabî ayların beşincisi), *cemâzi'l-âhir* (Arabî ayların altıncısı) adlandırmaları dolayısıyla Arabî ay adlandırmalarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Müslüman olmayan ve göçebe halk ise yılı dörde bölerek isimlendirirlermiş. Yıl adlandırmaları konusunda yine Kaşgarlı Mahmud, on iki hayvanlı Türk takviminin ortaya çıkış nedeni ve takvim hakkında bilgi vermiştir. Gün içindeki zaman adlandırmalarından

3 Kelimenin kökeni ile ilgili detaylı bilgi için bkz. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd/issue/38831/452468>



Arapça kökenli *seher* ve Farsça kökenli *şeb* dışında on beş tane Türkçe zaman adı tespit edilmiştir. İslamiyet'in tesiriyle *ikindi* "ikindi, ikindi namazı vakti, *axşam* "akşam namazı vakti", *yatgaşık ugrı* "yatsı vakti" terimleri dile yerleşmeye başlamış görünmektedir. *Divânu Lugâti Türk*'te "kuşluk vakti" ve "öğle vakti" anlamlarıyla açıklanan *tüş* kelimesi, çağdaş Türk lehçelerinde tanıklanarak "öğle vakti" anlamına geldiği tespit edilmiştir. Genel zaman adı olarak Soğdça kökenli *ajun*, Farsça kökenli *rüzgâr* ve Arapça kökenli *vakt*, *zamân* ve *zamâne* kelimeleri dışında sekiz tane Türkçe kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden *çer~çerlik* ve *çerig* Kaşgarlı tarafından Oğuzca kaydıyla verilmiş kelimelerdir. Ancak bu kelimeler tarihî ve çağdaş lehçelerde tanıklanamamıştır. Geçmiş zaman adı olarak *aşnu*, *oza* ve *öngdün~öngdin* kelimeleri tespit edilmiştir. Gelecek zaman adı olarak *izi*, *kidin*, *naru* ve *yarın* kelimeleri tespit edilmiştir. Kültürel öğelere göre yapılan zaman adlandırmaları Arapça kökenli *'id* kelimesi ile Türkçe *kün* kelimesinin birleşmesiyle oluşmuş *id küni* "bayram" kelimesi ile Türkçe *badram~bayram* kelimeleri tespit edilmiştir. Mevsimlere göre beş tane zaman adlandırması tespit edilmiştir: Bunlardan biri Farsça kökenli *hazan*, diğerleri Türkçe kökenli, *yaz~yâz*, *yay küz* ve *kış* kelimeleridir. Tarım ile ilgili zaman adlandırmaları sadece *Divânu Lugâti Türk*'te görülmüştür. Belli bir süreyi ifade eden zaman adlandırmaları olacak şekilde yedi tane kelime tespit edilmiştir: *büte*, *emdi*, *müdder*, *sâ'at*, *keç*, *kibe*, *köç* ve *zamân*. Bu kelimelerden *müddet*, *sâ'at* ve *zamân* kelimeleri Arapça kökenlidir. Bunun dışındaki kelimelerden sadece *kibe* kelimesinin Oğuzca olduğuna dair kayıt bulunmaktadır. Ancak kelime, tarihî ve çağdaş lehçelerde tanıklanamamıştır. Süreklilik ifade eden zaman adlandırması olarak sadece *tutşı~tutaşı~tutçı* kelimesiyle karşılaşılmıştır.

Yapılan incelemede toplam elli altı kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dördü Arapça, dördü Farsça, biri Arapça+Türkçe, biri de Soğdça'dır. Geri kalan kırk altı kelime Türkçe kökenlidir. Zamanın adlandırmaları bakımından metinlerde gün içerisindeki zaman adlandırmalarının diğer zaman adlandırmalarına nispetle yoğun olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu da İslamiyet'in tesiriyle toplum hayatına vakit kavramının daha detaylı biçimde girdiğinin göstergesidir. Arapça veya Farsça kelime yerine zaman adının Türkçe bir kelimeyle karşılanma hassasiyeti de bu noktada son derece dikkat çekicidir.

## Kaynakça / References

- Arat, Reşid Rahmeti (2005). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Arat, Reşid Rahmeti (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nushası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (1999). *Divânü Lûgat-it-Türk Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baykara, Tuncer (2007). Türklerde Takvim=Zaman Ölçümü. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu*. Almatı: 7-10.
- Canbulat, Mehmet (2009). "Divânü Lugâti't-Türk'te Zaman Kavramı-XI. Yüzyılda Türklerde Zaman", *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal Of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı)*, İstanbul, S. 39, 141-156.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1991): *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.



- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1991): *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican-Akkoyunlu, Ziyat (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem, (2000). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaçalin, Mustafa Sinan (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi.
- Karahan, Akartürk (2013). *Divânu Lugati't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, Abdullah (2004). "Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, TİEM 73 1v-235v/2 Giriş - İnceleme - Metin- Dizin". Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Ölmez, Mehmet (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınevi.
- Özkan, Nevzat (2001). Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme. *İlmî Araştırmalar* 12, İstanbul: 153-165.
- Turan, Osman (1941). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ünlü, Suat (2004). "Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, TİEM 73 235v/3-450r/7 Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin". Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Yurteser, Serap Tuba ve Erdi, Seçkin (2007). *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

#### İnternet Kaynakları

- [https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Osman-F.-Sertkaya-\\_%e2%80%9cBAYRAM%e2%80%9d-KEL%c4%b0MES%c4%b0-%c3%9cZER%c4%b0NE-\\_-9-1.pdf](https://www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2021/05/Osman-F.-Sertkaya-_%e2%80%9cBAYRAM%e2%80%9d-KEL%c4%b0MES%c4%b0-%c3%9cZER%c4%b0NE-_-9-1.pdf)
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd/issue/38831/452468>

#### Eser Adı Kısaltmalar

K.B.	Kutadgu Bilig
D.L.T	Divânu Lugâti't-Türk
A.H.	Atebetü'l-Hakayık
R.	Türkçe İlk Kur'an Tercümesi'nde (Rylands Nüshası)
T.İ.E.M.	Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi

#### Diğer Kısaltmalar

bkz.	bakınız
vd.	ve diğerleri

